

Савчук Н. М.

доцент кафедри практичного мовознавства

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ МОТИВАЦІЙНИХ ВІДНОШЕНЬ У ЛІНГВІСТИЦІ

На сучасному етапі розвитку лінгвістики у межах мотивології виділилися такі підходи:

- лексико-семасіологічний: О.Й.Блінова, М.Д.Голєв, М.Н.Янценецька, В.Г.Наумов, Т.А.Демешкіна, З.М.Богословська, А.Н.Ростова, Є.В.Іванцов та ін;
- когнітивно-ономасіологічний: О.О.Селіванова, В.В.Калько, Т.А.Сидорова, Н.І.Тропіна та ін.;
- функціонально-ономасіологічний: В.Г.Гак, В.К.Павел, С.М.Толстая та ін.;
- ономасіологічний: Т.Р.Кияк, О.С.Кубрякова, О.С.Снітко та ін.;
- дериваційний: О.А.Земська, Р.О.Бачкур, Є.А.Карпіловська, Н.Ф.Клименко, І.С.Улуханов та ін.;
- етимологічний: Й.О.Дзендзелівський, Т.О. Черниш та ін.;
- типологічний: А.Д.Аділова, М.М. Гінатулін, О.В.Тищенко та ін.;
- лексикографічний: О.Й.Блінова, О.А. Штейнгарт, Т.О.Ястремська та ін.;
- стилістично-функціональний: Д.У.Ашурова, О.Й. Блінова, М.Д.Голєв, К.О.Долінін, Л.В.Дубіна, О.В.Найден, В.Г.Наумов, М.Н.Янценецька та ін.

Явище мотивації декларується як один з різновидів системних відношень поряд з іншими одиницями (видами системних відношень, процесам, явищами) лексикології, а саме синонімією, антонімією, формальним варіюванням, класифікаційними відношеннями та ін. Тобто епідигматичні (мотиваційно-асоціативні) відношення з їх одиницею-мотивом (мотивованим словом) (відносна (лексична і структурна) та абсолютна (фонетична) мотивація) протиставляються парадигматичним (синоніми, антоніми та ін.) та синтагматичним (синтагма).

Епідигматичні (мотиваційні) відношення є найчастотнішим видом системних відношень у лексиці, хоч і найменш дослідженим у зв'язку з їх складністю та багатоаспектністю [2, с. 18-19]. Треба зважити на такий аспект як умовна обмеженість предмета дослідження мотивології: мотивованою є тільки частина лексичного складу будь-якої мови, це похідні лексеми. З іншого боку, непохідні (немотивовані) лексеми можуть бути ономасіологічною базою (твірною основою) для мотивованих, отже, у мотивологічному аспекті може розглядатися будь-яке (мотивоване чи немотивоване) слово.

У сучасній лінгвістиці явище мотивації має неоднозначне трактування. Так, термінологічна енциклопедія О.О.Селіванової пропонує кілька визначень мотивації (залежно

від напряму дослідження): “Мотивація – 1) у традиційному словотворі процес формування семантичного і формального зв’язку похідного слова із твірним у межах знакового коду мовної системи;

2) у теорії номінації формальний і семантичний зв’язок між словами як знаками (відносний план) і їхніми позначуваними (абсолютний план), що встановлюється при творенні слів;

3) у сучасній когнітивній ономазіології наскрізна у процесі творення номінативної одиниці лінгвопсихоментальна операція встановлення семантичної і формальної залежності між мотиватором і похідною номінативною одиницею (мотивованим знаком) на підставі зв’язків різних компонентів структури знань про позначуване в етнічній свідомості” [8, с. 401].

Грунтовний аналіз дефініцій мотивації різних лінгвістичних напрямів та аспектів пропонує О.Й. Блінова [2, с. 30-34]. Узагальнюючи думки науковців, вона пропонує таке визначення: мотивація – це зв’язок між словами, що виявляє їх мотивованість, яка, у свою чергу, визначається як структурно-семантична властивість слова, що дозволяє усвідомити зумовленість зв’язку значення (семема) і звукової оболонки слова (лексема) на основі співвіднесеності слова з мовною та позамовною дійсністю [2, с. 297-298].

Базовими поняттями мотивології поряд з мотивацією є мотивованість та внутрішня форма слова. Тракткування цих понять неоднозначне. Так, Д.У.Ашурова вважає, що *мотивація* – це вибір і закріплення в семантиці похідного слова категорійних ознак предмета, *мотивованість* – властивість похідного слова, що характеризується структурно-семантичною співвіднесеністю похідного слова з твірним словом і з структурно однотипними словами, а засобом вираження мотивованості є *внутрішня форма*, під якою розуміємо мотиваційну ознаку, покладену в основу найменування [1, с. 35-36]. На думку Н.Ю.Саннікової, терміни мотивованість і мотивація є ідентичними [6, с.7]. Зазначимо, що у багатьох дослідженнях терміни мотивація і мотивованість уживаються як абсолютні синоніми.

Варто зауважити, що у лінгвістиці немає однозначності щодо критерію повноти / частковості мотивованості слів. Так, у термінознавстві прийнято вважати, що повна мотивованість характерна для назв, значення яких повністю впливає зі значень тих компонентів (морфем, основ чи слів), з яких складається, а часткова мотивованість характерна для слів, які відзначаються ідіоматичністю семантики [4, с.176]. На думку О.І.Блінової, повністю мотивованими вважаються слова, яким властива і лексична, і структурна мотивованість, а частково мотивованими, якщо тільки один із цих різновидів.

Повністю мотивованими також є слова, які утворилися у результаті лексико-семантичної деривації [2, с. 70].

На нашу думку, при всьому розмаїтті поглядів на суть і співвідношення понять мотивація, мотивованість, внутрішня форма слова, сприйматимемо мотивацію і мотивованість як суто словесні (вербальні) категорії, які засвідчують взаємозв'язок позначеного з позначеним, а внутрішню форму слова як дословесне (протовербальне) утворення, ментальний комплекс асоціацій.

Вищезгадані класифікації відображають в основному семантико-словотвірний аспект проблеми мотивації. З огляду на актуальну в сучасній лінгвістиці когнітивну парадигму, проблема мотивації потребує врахування нового принципу типологізації мотиваційних процесів – “концептуального місця мотиватора в ментально-психонетичному комплексі об'єкта, що позначається” [7, с. 162]. О.О. Селівановою запропоновано когнітивно-ономасіологічну типологію мотиваційних процесів. Так, залежно від фрагмента ментально-психонетичного комплексу, що висвітлюється при внутрішньому програмуванні ономасіологічної структури, та селекції мотиватора з цієї мотиваційної бази, мотивація поділяється на пропозиційно-диктумну, асоціативно-термінальну, модусну, змішану та міфологемну [7].

Беручи за основу принцип аналогії у словотвірній підсистемі мови, О.Й. Блінова розмежовує лексичну та структурну (словотвірну) (*жовток*, *білок*) мотивацію: перша встановлюється на ґрунті співвідношення зі спільнокореновими словами (*жовтий* – *жовток*), друга – з одноструктурними за класифікаційним принципом (типом, моделлю) (*жовток*, *білок*) [2, с. 108]. Диференціація мотиваційних відношень на лексичні та структурні – один з основних принципів їх опису як у лексико-семасіологічному, так і в ономасіологічному розумінні, актуальний цей поділ і для вивчення функцій МЗС у художньому тексті.

Мотиваційна ознака – термін, який здебільшого використовується при характеристиці лексикологічного та ономасіологічного аспектів мотивованості. Вивчаючи ж мотивацію у словотвірному аспекті, послуговуються терміном спільна семантична ознака (ознаки) (семантична ознака, що показує зв'язок мотиватора і мотивованого, тобто сема) [11]. Мотиваційна ознака – явище двопланове: адже вона обов'язково матеріально виражена (за О.Й.Бліновою, мотиваційна форма) [2, с. 363] і має певну семантику, семантичні ознаки, що стосуються тільки плану змісту лексеми (за О.Й.Бліновою, мотиваційне значення). У випадку семантичної деривації мотиваційна ознака є копією твірного слова. Ми вважаємо мотиваційною ознакою те, що О.Й. Блінова називає внутрішньою формою слова, вона, власне, ототожнює внутрішню форму слова і мотиваційну ознаку. Щоправда, це питання

термінології, адже відділити внутрішню форму слова від мотиваційної ознаки неможливо, про що було сказано вище. Описуючи мотиваційний механізм номінації, зокрема термінологічної, у синхронному аспекті, безумовно, ми послугуємося терміном *мотиваційна ознака*. Термін *внутрішня форма слова* використовується нами здебільшого в аспекті наявності / відсутності (жива / мертва (стерта) та при з'ясуванні зумовленості вибору мотиваційної ознаки (вибір мотиваційної ознаки у процесі номінації детермінується позамовною дійсністю, мовними, культурно-історичними та ментально-психологічними чинниками), адже внутрішня форма слова – явище протOVERбальне, це – своєрідний місток між позамовною і мовною дійсністю.

Проблема мотивації пов'язана з розмежуванням її синхронного та діахронного аспектів. Попри те, що мотивованість і мотивацію визнають синхронною ознакою усіх похідних слів [10, с. 33], перспективними видаються концепції дериватологів, які досліджують явище словотвірної мотивації як у синхронному, так і в діахронному аспектах. Історичний (діахронний) словотвір вивчає реальну історію виникнення слів певної мови, відповідні процеси й закономірності, процес формування словотвірної системи мови, її змін та розвитку [5, с. 150]. Описовий (синхронний) словотвір вивчає відношення словотвірної мотивації, які існують між словами, їхню морфемну та словотвірну структуру, зв'язки, взаємовідношення між спільнокореновими словами на певному етапі розвитку мови [11].

Використовуючи доробок когнітивної семантики (Дж. Лакофф, Р. Ленекер, Л. Талмі та ін.) і теорії прототипів Е. Рош, голландський лінгвіст Д. Гірерц запропонував інтеграцію діахронного й синхронного аспектів мотивації у своїй концепції когнітивно-ономасіологічного аналізу, основаної на опозиціях: структурна / прагматична ономасіологія, якісний / кількісний аспект лексичної структури, денотативний / конотативний тип значення, лексикогенетичні / соціолексикологічні механізми ономасіологічної зміни [Geeraerts] [11, с. 8-20].

Слушною є думка О.О.Селіванової, що розгляд мотивації потребує чіткого розмежування синхронії та діахронії, а дослідження мотиваційних змін сприяє поглибленню уявлення про еволюційні “човникові” операції концептуальної та мовної картин світу, про зміни світосприймання позамовної дійсності [7, с. 157]. Адже ономасіологічна структура слова формується в мережі словотвірних та семантичних відношень у мовній системі, а головне – концептуальних зв'язків у свідомості, які загалом зазнають змін у процесі мовної та “когнітивної” еволюції. Саме тому діахронно мотивовані слова у процесі розвитку мови можуть втрачати словотвірний зв'язок із мотиватором, тобто деетимологізуватися. Тим самим, діахронна мотивація поступається місцем новим концептуальним зв'язкам та словотвірно-семантичним відношенням.

Отже, основними аспектами сучасних мотиваційних досліджень є встановлення лінгвістичного статусу мотивації; розмежування мотивації, мотивованості та внутрішньої форми слова; типологія мотиваційних відношень; типологія і статус мотиваційної ознаки як основи лексичної мотивації; словотвірна похідність як аспект структурної (словотвірної) мотивації; діахронний та синхронний аспекти вивчення мотивації.

Література

1. Ашурова Д.У. Производное слово в свете коммуникационной теории языка. – Ташкент, 1991 – 99 с.
2. Блинова О.И. Мотивология и её аспекты. Изд. 3-е, испр. и доп. – М.: КРАСАНД, 2010. – 304 с.
3. Гинатулин М.М. К исследованию мотивации лексических единиц (на материале наименования птиц): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Алма-Ата, 1973. – 27с.
4. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство. – Львів: Світ, 1994. – 215 с.
5. Плющ М. Я. Словотвір / М. Я. Плющ // Сучасна українська літературна мова : підручник / за ред. М. Я. Плющ. – К. : Вища школа, 1994. – 414 с.
6. Санникова Н.Ю. Мотивированность и производность слов в современном русском языке: Методические рекомендации. – Астрахань: Изд. дом “Астраханский университет”, 2006. – 17с.
7. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология (Монография). – К.: Фитосоциоцентр, 2000. – 248с. – Библиогр.: с.225-243
8. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716с.
9. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – 696с.
10. Торопцев И. С. Предмет, задачи, материал и методы ономазиологии / И. С. Торопцев // Проблемы ономазиологии. – Орел : Изд-во Курского пед. ин-та, 1974. – Т. 21 / 114/1. – С. 3-76.
11. Улуханов И.С. Мотивация в словообразовательной системе русского языка. – М.: ООО “Издательский центр “Азбуковник”, 2005. – 314с.